

O Mariji i njezinu štovanju u hrvatskoj baštini – Zbornik *Kačić* u čast fra Pavla Melade

Rudolf BRAJIČIĆ

*XXXII.–XXXIII. zbornik Kačić** posvećen je fra Pavlu Meladi, dugogodišnjem poznatom i zaslužnom djelatniku u Papinskoj međunarodnoj marijanskoj akademiji, najprije u svojstvu tajnika (1946.–1976.), a zatim predsjednika (1976.–1996.), organizatoru međunarodnih marioloških i marijanskih skupova širom svijeta, prigodom njegova dijamantnog jubileja misništva (1940.–2000.) i 85. obljetnice života. U samom Zborniku fra Petar Lubina daje iscrpan prikaz njegova bogatog životnog puta i još bogatijeg djelovanja (str. 21–76). Taj životopis predstavlja i prvi dio Zbornika.

Zbornik je zamišljen kao »svojevrsan priručnik mariologije«, koji najprije nudi bitne mariološke teme (II. i III. dio), a zatim daje pregled specifično hrvatskih marioloških tema od najstarijih tragova marijanske pobožnosti, preko pisane riječi i umjetnosti do brojnih hodočašća »Kraljici Hrvata« (IV. dio). Zbornik je naslovljen riječima same Djevice »Ancilla Domini«, koje najbolje izrazuju bit najuzvišenijeg stvora. Nosilac pak projekta ovog Zbornika je *Hrvatski mariološki institut* (HMI) i *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja* (»Kačić«). Suradnici su mu poznati naši bibličari i teolozi te stručni poznavatelji našeg hrvatskog marijanskog podneblja, pretežno članovi HMI–a.

Prvi blok u I. dijelu sadrži marijanske biblijske teme. Biblicist fra Božo Luić, profesor s Franjevačke teologije u Sarajevu razvidno izvornim člankom ispituje, tko je Emanuel u Izajjinu proroštvu (7,14) i zaključuje, da je proročanstvo po sebi otvoreno, što potvrđuje činjenica različitih tumačenja toga proroštva, no da u svakom slučaju »na vidjelo izbija buduće Božje spasiteljsko djelovanje, koje će se očitovati kao Božja blizina na području antropološkoga« (str. 79). Pohvalno je što autor temeljitim razlozima nalazi mogućnost tradicionalnog tumačenja Izajjinog Emanuela, ne zaboravljajući pri tome ni posadašnjenje tog proroštva.

Biblicist o. Pero Vidović, predavač s Filozofskog fakulteta Družbe Isusove u Zagrebu, izvornim člankom raspravlja metodom literarne kritike o Isusovoj majci u Markovu i Matejevu Evanđelju i dolazi do onog temeljnog o Mariji u tim Evanđeljima: »Premda Marko i Matej pišu podosta o Mariji ipak joj nisu izravno posvetili tekstualnu cjelinu. Njihove marijanske perikope govore

* KAČIĆ, *Zbornik franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, XXXII.–XXXIII.* Hrvatski mariološki institut, Split–Zagreb 2000–2001. Uredio: fra Hrvatín Gabrijel Jurišić, str. 725.

zapravo o Isusu. To su kristološki izvještaji, u kojima Marija (...) kao izajjinska Djevica nosi davidovskoga kraljevskog Mesiju i postaje mu majka, a poslije se javlja u kontekstu učenja oko Isusa» (str. 114). Dragocjen je taj izvorni kritičan prikaz Marijina učenja kao nezaobilaznog pristupa u potpuno zajedništvo s Isusom, koje se ne iscrpljuje krvnom vezom majka–sin nego Mariji osigurava puninu bogomaterinstva, u kojemu je ontički sadržan cijeli Novi savez, tako da je u Marijinu učenikom naukovanju zapravo riječ o osvešćivanju i spoznajnom produbljivanju onoga što Marija, kao Bogomajka, jest.

Dr. Adalbert Rebić, profesor s Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, stručno obrađuje Marijin odgovor anđelu Gabrijelu: »Evo službenice Gospodnje, neka mi bude po riječi Tvojoj!« (Lk 1,38), iznoseći vrlo uspješno duboki teološki novozavjetni sadržaj Navještenja kroz scenarij Staroga zavjeta, tj. obrnutim usredotočavanjem Augustinova *lateta* i *pateta*. Međutim ne čini mi se uvjerljivim pridavati Marijinim riječima: »Kako će to biti, kad ja ne poznaj muža?« prije svega funkcionalnu i literarnu ulogu u svrhu nastavljanja dijaloga Gabrijel–Marija, e da bi se tako pokazala neosnovanost tvrdnje da je Marija stupila u brak s Josipom sa zavjetom čistoće. Po toj shemi razmišljanja i Marijine riječi: »Evo službenice Gospodnje, neka mi bude po riječi Tvojoj« mogle bi imati prije svega funkcionalnu i literarnu ulogu, da se naime završi dijalog. Da se pak shvati smisao i opravdanost Marijina pitanja, dovoljno je znati iz Mt 1,21 da im je bila čvrsta odluka tjelesnog nezdrživanja. Također, ako »riječi anđelove živo i dojmljivo opisuju ono što je Crkva propovijedala o Isusu poslije uskrsnuća« (str. 125), tada u Lukinu izvješću imamo vjeru o Mariji prve zajednice, a ne preduskrсни događaj navještenja. Nadam se, da mi naš vrstan bibličar neće zamjeriti ove dvije primjedbe, koje ne idu za tim da umanje doista krasan i pun sadržaja prikaz Marijine veličine, koji se rijetko čita.

Dr. Mato Zovkić, profesor s Vrhbosanske visoke teološke škole u Sarajevu, predstavlja nam Majku Isusovu u Ivanovu Evandjelju i Otkrivenju. Marija u Kani počinje svoje tjelesno majčinstvo »preobražavati« u učenje, da na Kalvariji s njom i vjernim učenicima pod križem Isusova naravna obitelj »preraste« u zajednicu Isusovih učenika. Prizor u Kani i prizor na Kalvariji u jedinstveno učenje povezuje Isusovo oslovljavanje svoje majke riječju »Ženo«. Čini mi se da je takvom impostacijom Marijino duhovno majčinstvo ponešto stupilo u pozadinu, ustupivši svoje mjesto Mariji prvoj i najboljoj nasljedovateljici svoga Sina.

Žena pak obučena u sunce (Otk) prvenstveno je narod Božji »iz kojega dolazi Marija«, piše autor. Možda bi bila bolja formulacija ona iz vremena iščekivanja Duha Svetoga: (...) prvenstveno narod Božji »s Marijom Isusovom Majkom«. Nedvojbeno autor ističe da se u »izvedenom smislu može u Ženi obučenoj u sunce gledati i Mesijina majka« (str. 129). Prilog je stručno obrađen s mnogo referencija, među kojima je ravnopravno zastupana i domaća literatura, što je odlika našeg poznatog bibličara.

Dr. fra Zvonimir Izidor Herman, profesor s Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, s temom »Marijanski prizvuk u poslanici Galaćanima 'od žene bi rođen' 4,4«, završava niz svetopisamskih tema u tom II. dijelu Zbornika. Riječ je o jednoj Pavlovoj tezi, punoj bitnog marijanskog sadržaja. Otačko, srednjovjekovno pa i reformatorsko doba u tekstu čita Marijino djevičanstvo. Tek od 19. stoljeća razabiru se četiri struje: onih koji šutke zaobilaze problematiku Marijina djevičanstva u tekstu, onih koji niječu da Pavao misli na djevičanstvo (uglavnom protestanti), onih koji se ne izjašnjaju ni za ni protiv (katolici i protestanti podjednako), te onih koji zastupaju da je Pavao mislio na Marijino djevičanstvo. Noviji pak pokušaj tumačenja Gal 4,4 (Vanhoye) ustanovljuje da je Pavlova misao bila pokazati da je Isus pravi čovjek kao jedan od nas. Stoga je isključena misao o djevičanstvu, koja bi nas odvela u suprotnom pravcu, tj. prema Isusovu božanstvu, njegovu čudesnom začecu. Prilog je izrađen na temelju bogate literature, kratko, jasno i pregledno. Meni nije poznato, imamo li na našem jeziku o tom Pavlovu retku tako stručnu radnju. Ta ni u svjetskoj literaturi nemamo u novije doba više od tri članka o tom pitanju, kako navodi autor. Stoga smo autoru posebno zahvalni za taj prilog.

Opća oznaka tog svetopisamskog bloka u Zborniku: Autori su se iskazali kao pravi znanstvenici stručnjaci u svetopisamskoj znanosti na visokoj razini, ne bojeći se modernog egzegetskog »preoravanja«. Pri tome su uspjeli sačuvati djetinju osjetljivu privrženost prema Mariji bez pietističkih tonova, ostajući sa svojim stavovima *a pari* u odnosu novih dostignuća u njihovoj disciplini. Sa svoje bih strane želio više oslanjanja na svjetlo iz spekulativne teologije i na psihi Bogočovjeka i njegove Majke. Isus nije običan rabi niti je Marija obična majka, a ontičnost specificira svijest i psihi. Hermeneutika bi trebala i o tom brinuti.

Sljedeći blok tema u tom II. dijelu Zbornika posvećen je četirima dogmama o Mariji. Dr. fra Stjepan Čovo raspravlja o Marijinu bezgrešnom začecu. Nije se zadovoljio da pokaže u čemu se ono zapravo sastoji nego je odlučio da nam prikaže kako je u Crkvi sazrijevala spoznaja o tom misteriju. Nije preskočio niti skratio nijednu dionicu puta toga sazrijevanja, od patristike preko skolastike, Tridentinskog sabora do same definicije, pri kojoj je odlučnu ulogu odigrao *sensus fidelium*. Na tom putu susrećemo velike teologe poput sv. Tome i blaženoga Duns Skota te poslije njih povorku manjih i većih teologa, možemo reći, njihovih epigona, zastupnika protivnih tabora, koji se tek definicijom dogme raspuštaju u mirnodopsko stanje. Taj je prikaz za mariologiju na našem jeziku vrlo koristan, i to upravo takav kakav je predan, jer se odlikuje cjelovitošću, minucioznošću i preglednošću, izrađen na temelju novijih poznatih autora. Ujedno potiče na neke usputne zaključke. Evo jednog mog: Poslije Skota, koji tvrdi da najsavršenijem posredniku pripada najsavršenije posredovanje i da treba razlikovati preočuvanje od grijeha i izbavljenje iz grijeha, u pitanju Bezgrešne teološki nema ništa novo, a ipak će se teološka bitka poslije Skota o pitanju Bezgrešne još stoljećima voditi, što upućuje na moć i nemoć spekulativa

cije, kako u filozofiji, tako i u teologiji, kao i na to, da najčvršće stojimo na nogama povjeravajući se *sensus fideliumu*, ukoliko ga sami participiramo, i predajući se zdravoj intuiciji, koju taj *sensus* usmjeruje i podržava. Bez te intuicije *sensus fidelium* ostaje »močvara neizdiferenciranih identiteta« (Barth). Don Alojz Jurak, župnik župe Marije Pomoćnice u Zagrebu, predstavlja se s temom: »Marija majka Isusova – Bogorodica«. Autor je jasno opravdao naziv »Bogorodice« u raspravi Nestorije – Ćiril Aleksandrijski. No, koliko god ta rasprava bila jasna, ona je u stanovitoj mjeri i nejasna. Mislim da je u duhu sv. Tome najjasnija formulacija: Marija je rodila Boga Sina u ljudskoj naravi. Dakle je Bogorodica (*Summa theol.* III, 35, 4, ad 3). Ono »Bogo–« u svezi s Marijom uvijek znači drugu božansku osobu u božanskoj naravi.

Sljedeći autor dr. Josip Marčelić, s Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Splitu s radom pod naslovom »Marija vazda Djeвица«, kao dugogodišnji teolog pouzdano nas vodi, uvijek zauzet za ono bitno, kroz tekstove sv. Pavla, Evanđelja, otačka razmišljanja (2.–3. st.) i njihova produbljenja (4.–5. st.), do definicija Marijina djevičanstva, Drugog Carigradskog sabora i Lateranskog sabora (6. i 7. st.) te dalje do objašnjenja i rasprava sve do 20. st. Vidi se da je Marijino trajno netaknuto djevičanstvo bilo u svim vremenima izazov, kojemu se predavala i egzegetska i teološka misao. U aktualnom dijalogu s mnogim protestantima i anglikancima, tvrdi autor, danas postoji suglasje u ispovijedanju Marijina djevičanstva u Isusovu začecu od Djevice Marije po Duhu Svetome, ali se raspravlja o njezinu vječnom djevičanstvu (str. 203). Djevičanstvo u rađanju (*in partu*) prema Laurentinu najviše je osporavano u naše vrijeme. Crkva ga čvrsto ispovijeda kao i djevičanstvo poslije rađanja. Mislim: Tko vjeruje u ulazak Riječi u Marijino krilo bez muža i u Isusov ulazak poslije uskrsnuća u *cenaculum* kroz njegova zatvorena vrata, ne znam, kako može ne vjerovati u djevičanski porođaj, a da u svojoj vjeri ostane logičan. U Mariji vazda Djevice je zarumenila zora eshatona, kako ističe i autor. K tome Marija je kao Djeвица prije začeca sebe posve predala i posvetila Bogu, koji je Drugi nego što smo mi, pa je tim posvemašnjim predanjem svoga bića Drugom i sama postala Druga u rađanju nego ostale žene. Nije to igra riječi nego najdublja misao ontologije ljubavi. Autor se još osvrće na aktualne poteškoće i perspektive, da se s nama počne opraštati svojim slaganjem s Hansom Ursom von Balthasarom da je utjelovljenje moralo biti bez muža, s čime se ne slaže ni kardinal Joseph Ratzinger. Marijino trajno djevičanstvo predstavlja izazov također vjenčanima i nevjenčanima te daje novo vrednovanje seksualnosti i ujedno bjelodano upućuje na to, da se je s Majkom Djevicom dogodio kvalitetni skok u tijeku čovjekove povijesti ulaskom u nju Sina rođena od Djevice.

Dr. Nedjeljko Ante Ančić, s Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Splitu, obrađuje temu »Na nebo uznesena«. Kao što Marija dogmom bogomajčinstva i dogmom vazdadjevičanstva objavljuje Kristovo božanstvo, dogmom svoga bezgrešnoga začeca i dogmom svoga uznesenja na nebo osvjetljuje Kristovo otkupljenje. Do prvih dviju dogma došlo se u kristološkim

raspravama prvih stoljeća, a do drugih dviju potonjim promatranjem Marijina života u svezi s Kristovim otkupljenjem. Tek u 8. stoljeću na Istoku niče niz propovijedi o Marijinu uznesenju na blagdan Marijina usnuća s teološkim obrazloženjima, koja će sljedeća stoljeća na Istoku i na Zapadu obogatiti, ali ne i nadići. Time blagdan usnuća postaje blagdanom uznesenja. Tek u 19. st. dolazi do dogmatske zrelosti na temelju *sensus fidelium*, iako se teolozi dijele na suprotne strane. Još u vrijeme moga teološkoga studija dogmatičar R. Pesch tezu o Marijinu uznesenju kvalificira samo barem teološki sigurnom, na što dr. Stjepan Bakšić žestoko reagira. Papa Pio XII. će 1. studenoga 1950. godine u poznatom pozitivnom raspoloženju cijele Crkve Marijino uznesenje definirati kao siguran znak sudioništva u Kristovu uskrsnuću svih otkupljenika. U nastalim ekumenskim poteškoćama s reformatorima trebat će, po mom mišljenju, teološki razraditi i Marijinu ulogu u objektivnom redu otkupljenja. Autor nam je inače svojim solidnim preglednim radom podario vrlo vrijedan prilog teološkom traktatu o Mariji.

Time je završen blok tema o marijanskim dogmama. Nažalost moram spomenuti da su autori o Marijinim dogmama Drugi vatikanski sabor i komentar na hrvatskom jeziku *Lumen gentium* 8. poglavlje jednostavno »prespavali«. Jedan jedini citat su posvetili tom saboru (str. 183). K tome, nisu se toliko trudili oko produbljivanja sadržaja tih dogmi, koliko oko njihova povijesnog razvoja. Njihovim bi radovima gotovo pristajao naslov: Povijest marijanskih dogmi. I pod tim naslovom mogu se ocijeniti vrlo uspjelima i dobro došlima u našu teološku literaturu, koja oskudijeva takvim prikazima, izrađenima na suvremenoj literaturi.

U Zborniku slijedi blok tema o odjecima tih dogmi pod različitim vidicima. Prvu temu pod naslovom »Duh Sveti i Marija u novijemu teološkom razmišljanju« obrađuje dr. Tomislav Pervan, provincijal hercegovačkih franjevaca (Mostar). Autor ističe da su u prošlosti hijerarhija, magisterij i Marija preuzeli ulogu Duha Svetoga a da je puk u Mariji štovao samo božansko milosrđe i ljubav, te ističe da feminističke teologinje u njoj gledaju majčinsku stranu Boga, međutim da u svezi s karizmatičnim pokretima teolozi, kao H. Mühlen i L. Boff, Mariju predstavljaju kristocentrično i pneumatocentrično s antropološkom povezanošću. Marija nije objava Božja nego zrcalo u kojem se spomene tri dimenzije u novom svjetlu odrazuju. Stoga autor ne obrađuje toliko Marijino »biti«, koliko Marijino »činiti«, i to u povezanosti s Duhom Svetim, koji Kristovo djelo u povijesti posadašnjuje i vodi njegovu ispunjenju. Bez Duha Krist je prošlost, Evanđelje je slovo, Crkva je organizacija, misije su propaganda, autoritet je gospodarenje, služba Božja prizivi mrtvacu, štovanje Marije idololatrija (str. 349). Mi se međutim pitamo: Što bi bilo s Duhom bez Kristove prošlosti, što s Evanđeljem bez slova, što s Crkvom bez organizacije, što s autoritetom bez zakonske vlasti, što s misijama bez misijske propagande, itd.? Sve bi to bilo Duh lebdeći u zraku ili čameći u subjektivnim nevidljivim užarenim dubinama vjernika bez »izdiferenciranih identiteta«. K tome, autor je

tako povezoa Duha Svetoga s Marijom da ga je učinio protiv svoje nakane Marijinim »zarobljenikom«. On se ne daje bez Marije. Kao da je autor zaboravio da je Marija otkupljenica (*immaculata*) pa prema tome da se ona definira s Kristom i njegovim Duhom a ne obratno. Kao da je zaboravio na neumoljivu Pavlovu isključivost Kristova posredništva. On doduše sve to prizna, ali nažalost ne sravnjuje s tim svoj tekst. Njegovi glavni teološki izvori su pak slabo prošli na vagi teologa. Za H. Mühlenu je Karl Rahner rekao da ne obavlja dobar posao, a L. Boff se morao opravdavati pred Kongregacijom. Svakako njegov komentar *Magnificata* nije u sintoniji s Duhom, kakav se je objavio po Isusovim ustima na Gori blaženstava. S tim napomenama ne želim umanjivati Marijinu vezu s Duhom Svetim, o kojoj govori autor, nego samo izraziti želju da se ta veza bolje precizira i razvedenije ambijentira u redu objektivnog i subjektivnog otkupljenja, što autoru po mom mišljenju nije najbolje pošlo za rukom. Ta Marija nam je majka jedino po Duhu i u Duhu! Inače u tekstu ima lijepih teoloških »bliceva«.

Dr. Dinko Aračić daruje nas temom: »Simboličko značenje marioloških dogmi«. Uz dobro i sažeto predstavljanje teološkog, eklezijalnog i antropološkog značenja tih dogmi, autor poseban naglasak stavlja na njihovo simboličko značenje, koje je, doduše, uvijek bilo prisutno u Crkvi, ali za današnjega čovjeka – manje racionalnoga a više slikovitoga – ono dobiva i ima posebnu važnost. Marija kao bogomajka simbolizira Boga milosrdnog, dobrog, čovjeku bliza i čovjekovim dobročiniteljem poput majke, u suprotnosti s Bogom neba, zakonošom i sucem, što sve evocira sjećanje na poganske mitove o Zemlji božici, proizišle iz dubina čovjekove potrebe doživljaja Boga kao majke. Pri tome autor uz sličnost ističe bitnu razliku između poganskih mitova i Majke Bogorodice: analogija (sličnost) nije geneologija (nije istost podrijetla). I Marijino vazdadjevičanstvo višestruko je prožeto simbolizmom: slika je mističkog sjedinjenja duše s Bogom, slika potpunog predanja u vjeri čovječjeg bića na raspolaganje Bogu, potpunu otvorenost i datost čovjeka ljudskoj subraći u ljubavi, što stoji u suprotnosti sa sebičnom rasprodajom sebe svjetovnim užicima, koji u seksualnosti nalaze svog korijenskog saveznika. Na poseban način je Marijino djevičanstvo znak da nam je otkupitelj od Boga darovan. Bezgrešna je simbol iskonske nevinosti. Leonardo Boff i Teilhard de Chardin do neba uzdižu taj simbol. Imakulata je »biser svemira«, »točka jedinstva s Apsolutnim, ona je svečanost akcije«, biće je primila »na izvoru milosti« (Teilhard), simbol je i znak da »je moguće novo čovječanstvo i novi početak« (Boff). Po temeljnoj pak simbolici Marijina uznesenja na nebo »sve se protivnosti sjedinjuju u Bogu« (str. 269). Uznesena Marija veliki je znak našoj nadi u sretan završetak zemaljskog hodočašća. Moj sud o svemu tomu nije odveć optimističan.

Pitam se, nije li to ipak neke vrsti racionalizam. U tipičnom indijskom petočlanom silogizmu jedan član je upravo znak. K tome Marija kao vidljivi predmet (znak) prebacuje nas u jedan svijet drukčiji od nje, koji je doduše idealan, po biti znaka zapravo idealniji i sveobuhvatniji od nje, baca nas na koljena

pred taj marijansko–znakovnom noetikom spoznat idealan svijet te nas tako psihološki odvaja od nje, više se divimo označenom nego samom znaku, premda su te dvije stvari ontički neodvojive. Uza sve to moramo znati za simbolizam Marijinih dogmi, i ne samo znati nego njime i usavršiti svoj odnos prema Mariji. Možda bismo – sve ono što je ovdje kazano da je njome simbolizirano – mogli gledati kao krunu na njezinoj glavi. Možda je put simbola doista danas najbolji početak uvođenja današnjega čovjeka u osobnu Marijinu veličinu i blizinu, u blizinu i veličinu samoga znaka, budući da je riječ o živom a ne mrtvom znaku, o osobnom a ne neosobnom vidljivom predmetu. Ipak je dobro znati, da Popper, ideolog otvorenog društva, koje je danas u trendu razvitka, dokida svaki ideal, što bi značilo da današnji svijet nema apetita za idealni svijet, a ni u današnjoj umjetnosti, koja je »izgubila karakter samorazumljivosti« (Adorno), simbolizam nije u modi.

Dr. fra Petar Bašić, profesor s Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, uvodi nas stručnim člankom u »Prisutnost Blažene Djevice Marije u liturgiji«. Tu ne treba ništa dokazivati nego samo pokazivati s kratkom povijesnom retrospektivom i kratkim osvjetljivanjem Marijina misterija, koji liturgija slavi da vjerniku »pukne pred očima« začuđujuća Marijina prisutnost u njegovu crkvenom duhovnom životu. Možete slaviti Euharistiju svaki dan, možete dnevno moliti Časoslov naroda Božjega, ali nećete imati svijest o tome koliko vam je Marija prirasla k srcu kao kad s autorom dozovete najednom sinoptički sve svoje susrete s njom tijekom liturgijske godine. Članak o tom ništa ne govori, on ne egzortira nego samo jednim blagim tonom registrira naše liturgijske susrete s Marijom: blagdanske, dnevne, tjedne, mjesečne, u njihovim varijacijama i duhovnom bogatstvu, a spomenuti se doživljaj sam od sebe budi. Prema svibnju i listopadu, mjesecima posvećenima Gospi, ja ipak ne bih bio tako suszdržan kao autor. Poslije adventskog mjeseca, pa poslije korizmenog *lato sensu* mjeseca, psihološki dobro dolaze mjeseci 'svibanj i listopad za »mjesečno disanje« liturgijske godine. K tome liturgija po sebi slavi misterije objektivnog reda otkupljenja. Dobro je slaviti i misterije subjektivnog reda otkupljenja, tj. spomene Marijina neposrednog zahvata u povijesna zbivanja. Ne treba se bojati ni »poganskih natruha« za te mjesece. Ima ih i za stare Marijine blagdane (Svijećnica – *Lupercales*). Žao mi je što autor uz stranu noviju literaturu nije koristio solidno djelo našega hrvatskoga mariologa Ivana Bujanovića, koji u svojoj Mariologiji na sedamdesetak stranica daje prikaz o Marijinim svetkovinama.

Ivan Šešo, iz Marijina Doma u Podvinju (Slavonski Brod), upoznaje nas s mnogobrojnim marijanskim pokretima i udrugama koje niču u 20. st. kao što su: Fokolarini, Šenštatski pokret, Marijina legija, Svećenički marijanski pokret, Pokret krunice za obraćenje i mir, Vojska Bezgrešne. Svi su se ti pokreti raširili po međunarodnom prostoru, neki i s višemilijunskim članstvom. Prisutni su i u hrvatskoj Crkvi. O svakom pokretu i njegovoj djelatnosti u našoj sredini autor izvješćuje napose. U našoj domaćoj Crkvi nikla su međutim i autohtona

dva zasad malobrojna svjetovna instituta: Obitelj malih Marija (Osijek) i Mala obitelj bezgrešnog Srca Marijina (Zagreb), izvješćuje autor. Želimo im da ostanu evanđeoski maleni, a da postanu brojčano veliki.

Vanda Kraft, teologinja iz Izdavačke kuće Kršćanska sadašnjost (Zagreb), stručno, sažeto i jezgrovito obrađuje temu »Marijina poruka suvremenoj ženik« u okviru crkvenosti. Dobro ističe da je Marijino slobodno djevičanstvo uvjet i odraz njezina bogomajčinstva, usmjerena soteriološki. Ne može se doduše kategorički tvrditi da je Novi savez Bog sklopio s Marijom, kao što autorica spominje, ali je dobro tvrditi, da je taj Novi savez ontički sklopljen u njezinu krilu, uz njezin slobdan pristanak, pa se, po mom mišljenju, Marija s pravom može zvati Majkom Novoga saveza. Veličanstvena je misao, koju autorica izričito ne spominje, ali izlazi na vidjelo iz njezina teksta: Marija je ne po sebi nego po svom djetetu, po svom rađanju u duhu vjere svemu svijetu darovala, u cijelu ljudsku povijest uvela, Božju Ljubav i time pokazala da se žena ne defini- nira samom sobom nego svojim odnosom prema majčinstvu. Marijino je maj- činstvo aktivno i kreativno, s pravom tvrdi autorica, iako mi se čini da je Isus iskustveno više doživio Josipovo poočinstvo, doživljaj potreban za njegovu ljudsku komunikaciju s Ocem nebeskim. Marijina briga za ljude i prihvaćanje da bude majka ljudi izvor je one ljubavi kojom je prihvatila svoje Dijete za ljude. Napokon, ovdje u ovom posljednjem tekstu II. dijela Zbornika pala je riječ »posrednica«. Sve dosad ni »riječi« o tome. Ne znam zašto. Duboko sam uvjeren da o tom treba ne samo pisati nego pomno istraživati i pronalaziti nove dokaze. Čini se da te dokaze treba tražiti novim putovima, jer svi dosadašnji putovi nisu bili uspješni. To govorim iz vlastitoga iskustva, lutajući tim puto- vima upravo u ovoj jubilarnoj godini. Tradicija nije sve. I tradiciju treba ho- mogeno razvijati i bitnim sintetičkim uvidima također. I još jedna mala napomena: Autorici nije došao pod pero fasadni naziv Marije Majke Crkve, premda je jedan cijeli članak u našem koncilskom komentaru *Lumen gentium* posvećen tom nazivu Pavla VI., a na temelju kojega Mariji pripada i naslov *Crkvo*–rodice, koji izraz upotrebljava i pravoslavni teolog Justin, kako doznah od p. Predraga Belića. Stavimo li taj naslov u perspektivu cijele *Dogmatske konstitucije o Crkvi*, tek tada zasja Marijina i ženstvenost i majčinstvo u pu- nom sjaju. Ipak treba reći da je autorica satkala teološki umješno lijepu sliku Marije za suvremenu ženu, iako će tu sliku zbog njezine crkvenosti feministice teško »poljubiti«.

Treći dio Zbornika nosi naslov »De Maria et oecumenismo«. Msgr. dr. Ratko Perić stručno, iz službenih dokumenata, kratko i pouzdano iznosi stanje Marije u dijalogu o njoj između katolika i zapadnih kršćana nekatolika te između pravoslavaca i drugih kršćana. Dogme o Bezgrešnom začecu i Uzne- senju anglikancima prave problem. Oni misle da te dogme nisu svetopisamski utemeljene (Izvešće o dijalogu, 1981.). Baptistima je problem marijanska pobožnost uopće. Misle da se ona protivi isključivosti posredničkog djelovanja Isusa Krista, a za maloprije spomenute dvije dogme ni oni ne vide svetopi-

samsku utemeljenost (Izvjješće, 1988.). Evangeličke denominacije zbunjuju neki katolički izričaji o Mariji: »spasonosno bogomaterinstvo«, »časna družica«, »sudjelovateljica«, »posrednica« – i od svoje zabune ne odstupaju. Pentekostalce smetaju neke katoličke pretjeranosti u štovanju Marije, ne zazivaju Marijino zagovornništvo kod Boga, ne prihvaćaju Bezgrešno začće, vazda djevičanstvo ni uznesenje na nebo. Što se tiče dijaloga između pravoslavaca i drugih kršćana, pravoslavci i anglikanci prihvaćaju da je Marija imala posebno mjesto u ekonomiji spasenja i da njezin zagovor pretpostavlja Krista s temeljem na utjelovljenju (Izvjješće, 1984.). Pravoslavci i pravoslavci istočnjaci prihvaćaju da je sveta Djevica ujedno Bogorodica. Pravoslavci i starokatolici ispovijedaju zajedno bogomaterinstvo, vazdadjevičanstvo, a ne priznaju bezgrešno začće ni uznesenje. Dragocjen je taj prikaz biskupa Perića za našu ekumensku orijentaciju. Čini mi se da je sva poteškoća u ekumenskom dijalogiziranju pronaći zajedničku metodu pronalaženja implicitno objavljenoga. Nalazili se to samo analizom svetopisamskih tekstova ili i bitnim uvidima u njih? Kako ćete doznati da je Marija, koja je rodila Isusa, a koji je Bog, Bogorodica, ako ne prihvatite filozofsku tezu da se rađanje terminira, ne na naravi, nego na osobi. Mislim da je vjerovanje svih kršćana u Mariju Bogorodicu predragocjen temelj njihova zajedništva, ne samo temelj od kojega treba ići dalje, nego i temelj u kojem se iščitava i način kojim trebaju ići dalje, jer je u njemu dana metodologija cijele mariologije, kao i u kalcedonskoj formuli cijele kristologije.

Dr. fra Jure Zečević, profesor na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, javlja se izvornim znanstvenim člankom: »Bogorodica u novijoj pravoslavnoj teologiji i pobožnosti«. Autor ističe da je Marijino štovanje u pravoslavlju obojeno liturgijski, ali da se njome ne iscrpljuje (str. 330). Ono nije zatvoreno u sebe nego je integralni dio sveukupnosti kršćanskog otajstva (str. 331). Stoga je ujedno i bitno štovanje Isusa Krista i njegova Oca u Duhu. Bogorodica je najmoćniji razlog Marijina štovanja, zatim vazda Djevica (prisnodjeva = uvijek djevojka) i Marija kao pralik Crkve. Sve je to uronjeno u Marijinu svesvetost, presvetost, savršenost i besprijekornost. Četiri su velika blagdana: Mala Gospojina, Uvođenje Bogorodičino u hram, Navještenje i Usnuće. Marijine ikone su mjesto Božje prisutnosti. Najpoznatije su *Eleusa* (Nježna), *Majka i Dijete*, *Hodegitria* (Putevoditeljica), *Galaktotrophusa* (Hraniteljica). U Mariji je ispunjena providnost Mudrosti Božje u stvaranju svijeta pa je Marija u pravoslavlju polazište »sofijske« bogocentrične antropologije i kozmologije. Ukratko: Marija je u pobožnosti pravoslavaca plod religiozne vjerničke intuicije Djevičanskog Bogomaterinstva, koja se – primjereno naravi istočnjaka – rascvjetala zanosom duše. To je autor uspješno pokazao i dokazao mnogim liturgijskim tekstovima kao i navodima novijih teologa, dobrim dijelom srpskih (Justin Popović, V. Hadži-Arsić, Branko A. Cisarž, Pavel A. Florenskij, Mihael Kardamakis, Ljubomir Ranković, Dumitru Staniloae, S. Bulgakov, Anastasios Kallis).

O temi »Marija u islamskim izvorima i teologiji« stručno piše dr. Niko Ikić, s Vrhbosanske visoke teološke škole u Sarajevu. Marijina prisutnost u islamu vidljiva je i u *Kuraniu*, i u teologiji, i u književnosti. Premalo je reći da se u *Kuraniu* Marija spominje 25 puta. Spominjanje je neadekvatan izraz za ono što se sve u Kuranu o njoj govori prigodom tih 25 puta. Tako je od 114 sura *Kurana* cijela 19. sura nazvana *Merjema – Maryam*. Opisuje se navještenje Mariji, čudesno začeće, Isusovo rođenje, Marijino djevičanstvo. Slavi se i dokazuje njezina nevinost i bezgrešnost od početka. Dakako da se antropomorfnim razmišljanjem, kako Bog ne može roditi sina, odbacuje Marijino Bogomaterinstvo. Uza sve to Marija je najštovanija žena islama. Što *Kuran* tvrdi, to islamska teologija dalje razrađuje, no ne teološkom spekulacijom nego daljim komentatorskim pričicama, dok se islamski mističari s Marijom susreću kao sa ženskom dušom ispunjenom Bogom. Ni u islamskoj književnosti Marija nije zaboravljena. Autor donosi tri stranice strofa pjesnika Muse Ćazima Ćatića (1878.–1915.) i Osmana Đikića (1879.–1919.), koji kuranskim datostima daju artistsku formu s vrlo uočljivim moralnim pedagoškim impulsima. Autor je uspio približiti Marijin lik u islamu, i to u ozračju našeg susjedstva s njim, zahvaljujući svom korištenju i domaće literature (kao Tomislav Jablanović, Adil Ćokić, fra Luka Marković).

Autorova obrada teme stoji u službi tvrdnje da je dijalog s islamom moguć. Marija bi bila ona točka koja nas zbližuje. Ujedno je svjestan da je Marija i pokazateljica dubokog duhovnog razilaženja katolika i muslimana. Marija je spojnica kršćanstva i islama ali i njihova razdjelnica. No, mislim, da nad tim ne treba zdvajati. Svrha dijaloga nije da se islam poistovjeti s kršćanstvom ni obratno. Svrha je dijaloga da se uklone predrasude, da se dvije strane bolje upoznaju, da se utvrdi poštivanje slobode savjesti, da se zajednički založe za etička načela u svijetu, da se zajednički založe za poštivanje prava svakog čovjeka bez diskriminacije, za pravdu i mir u svijetu, itd. Bez mira među religijama nema mira u svijetu (H. Küng). Od vjerskog pak relativizma očuvat će nas briga da dijalogiziranjem, uz poštivanje tuđeg uvjerenja, ne napuštamo svoje uvjerenje da je samo naša vjera spasonosna, iako suprotnoj strani dopuštamo slobodu da o svojoj vjeri drži to isto. Nadam se da dva priloga u Zborniku, o Mariji u pravoslavlju i u islamu, nisu samo znak dobre ekumenske volje nego i izraz nečeg za mariologiju vrlo značajnog. Oni, po mom mišljenju, pripadaju samoj mariologiji, tj. teologiji o Mariji, kao integralni dio te znanosti. Pio XI. u »Deus scientiarum Dominus« tvrdi da teologija, u prvom redu spekulativna, ne bi bila znanost, kad joj filozofija ne bi posudila svoja prva načela, metodu rada i usustavljenje. Svi znamo da je to troje doista i prisutno u našim teološkim traktatima. Ako pak bolje pogledamo u filozofskim priručnicima metodu rada skolastičke filozofije, upadljivo primjećujemo da skolastici punu pozornost posvećuju filozofskim sustavima različitim od skolastike, bilo proukom povijesti filozofije, bilo prigodno obrađujući pojedine teze. Proučavanjem drugih filozofskih sustava skolastika ne gubi svoj identitet nego ga

izoštava i drži vezu sa suvremenim filozofskim tijekovima. Po mom mišljenju, tako bi trebala raditi i teologija u odnosu prema drugim religijama, što slijedi iz maloprije spomenutog dokumenta Pija XI.

Četvrti dio Zbornika stoji pod natpisom »De Beata Genetrice in Croatarum populo«. Prvu temu toga dijela s naslovom »Bogorodica u svjetlu starokršćanskih izvora na hrvatskom području« stručno izlaže dr. Emilio Marin, Arheološki muzej, Split. Radi se o nepisanim izvorima o Marijinu štovanju na našem tlu: Dalmaciji, Istri, Panoniji od početka 4. do početka 7. st. u razdoblju do Efeškog sabora (Bogorodica, 431.) i od tog razdoblja do dolaska Hrvata, u kontekstu s bližim i daljim krajevima. U Dalmaciji, praktično u priobalju Jadranskoga mora, poslije Efeškoga sabora nailazimo na mnogobrojne (ovdje ih ne nabrajam) crkve i kapele posvećene Mariji, o kojima imamo solidne neizravne dokaze da pripadaju tom razdoblju, dok nas izravno obavještava o Marijinu štovanju od prije Efeškoga sabora *Maria Orans* na novaljskom relikvijaru iz prve polovice 4. stoljeća. U Istriji se pak može govoriti o intenzivnom kultu Marije od kraja 4. st. Malo nakon g. 550. pak diže se Eufrazijeva bazilika ukrašena znamenitim apsidnim mozaikom Marije s Djetetom. U Puli je također iz polovice 4. st. *S. Maria formosa*. Umag, Vrsar, Sv. Mihovil na Limu, Bale, Brijuni, Novigrad mjesta su Marijine bilo bazilike, bilo crkve ili kapele. Što se tiče Panonije, dosad nema sličnih spomenika. Zaključno može se reći: Iz skrupulozno stručnog objektivnog autorovog prikaza, u čovjeku se spontano rađa dojam da je Marija raširenim molitvenim rukama dočekala mladi rod Hrvata. Kako su je Hrvati prihvatili, o tome govori sljedeći rad u tom bogatom Zborniku.

Dr. don Eduard Peričić, »Bogorodica u starohrvatskoj kršćanskoj baštini«, izvorni članak. Pod izrazom »u starohrvatskoj« autor razumijeva razdoblje od dolaska Hrvata na današnje tlo do gašenja hrvatskog kraljevstva početkom 12. st. Pod izrazom »kršćanskoj« autor razumijeva sve grane i oblike kršćanskog kulta, kao i javnoga života pa stoga obilazi Marijine Crkve, lista diplomatske spomenike, pomno pregledava liturgijske knjige, promatra i razmatra hrvatski Marijin lik u figurativnoj plastici, tako da mu ne izmiče ni najmanji trag Marijina šovanja. Pod izrazom »baština« razumije ne samo razne spomenike zatvorene u se nego sve skupa povezane u skladnu cjelinu, tako da svi skupa predstavljaju sintezu, koja tek kao cjelina ima pravu sveobuhvatnu riječ, širu i zamašniju, povijesno dublju i uvjerljiviju nego što je imaju pojedini spomenici Marijina kulta naših pradjedova iz zlatnoga doba našega narodnoga bića, koje se danas u otvorenom globalnom društvu krvavo napreže da uščuva svoju povijesnu memoriju i s njom svoj povijesni identitet, svoju povijesno–bivstvenu istinitost. Neću zbog kratkoće detaljnije i konkretnije predstavljati materiju te radnje, neću naznačivati zvijezde i zvjezdice iz kultne Marijanske galaksije, koje svijetle od 7. stoljeća po našim hrvatskim krajevima. Rađe ću navesti posljednju rečenicu iz piščeva Zaglavka (str. 400): »Nepoznati graditelji ostavili su svoje dokaze, pisci i pjesnici, vladari i drugi građani svoje zapise, maj-

stori svoje radove u kamenu, svi zajedno jasno definirane osjećaje, preuzete i dalje razvijane od starosjedilaca, koje su početkom давnog 7. stoljeća na hrvatskim prostorima zatekli, a to su osjećaji djetinje vjernosti Bogorodici Djevici, koji su bili i ostali sastavnica hrvatskog nacionalnog bića.«

Dr. Josip Kolanović, Hrvatski državni arhiv, Zagreb, piše »Najstarija hrvatska marijanska hodočašća izvan domovine«. Dragocjena je kratka teologija hodočašća, koju autor daje u uvodnom dijelu svoje izvorno znanstvene radnje. Hodočašće je tijekom stoljeća izgubilo svoje izvorno značenje pa je danas prečesto poprimilo značenje izvršivanja zavjeta, dok je izvorno značilo »traženje Boga i susret s njim u bogoštovnom ozračju« pa je kao takvo simboliziralo cijeli ljudski život kao ljudski zemaljski hod u nebesku domovinu (*eshaton*) te se u tom smislu vremenski razmak od *protona* do *eshatona*, praktično čovjekov vijek, obilježavao putništvom kao dubokim antropološkim fenomenom. Zato autor s pravom ističe, da je i govor o Marijinim hodočašćima u dijelu mariologije u stvari antropološki govor. Počeci marijanskih hodočašća izbijaju u svezi s hodočašćima u Jeruzalem, Rim, Santiago de Compostelu u 12. st., i to posebice u Francuskoj, te se je otamo marijansko hodočasničko ozračje pomalo širilo i prihvatilo i u našem priobalju te krajem 14. st. započnu hodočašća i izvan Hrvatske (Rim, Loreto, Asiz, Compostela, Jeruzalem, Aquila, Padova), među kojima u drugoj polovici 15. st. dominiraju Rim–Loreto. Autor uz ostalo osvjetljuje povijesnu vezu Trsat–Loreto. Cijeli se rad odlikuje solidnom argumentacijom, temeljenoj dobrim dijelom na vlastitim arhivskim istraživanjima.

Milan Ivanišević, Split, na dvadesetpet stranica pregledno je obradio temu »Marijin lik u djelima velikih hrvatskih kipara i slikara«. Autor ističe da štovanje Marije iziskuje sliku, kip, a, s druge strane, budući da je Marijino štovanje opći i vrlo raznolik fenomen, očekuje da će sveukupnost Marijina lika u djelima velikih hrvatskih kipara i slikara biti velika i da će predstavljati veliko kulturno blago, da će, dakle, imati i objaviteljsku ulogu hrvatske marijanske duše, žedne umjetničkog izraza svoje Zaštitnice. Iz njegova ikonografskog, cjelovitog i međusobno povezanog niza umjetničkih djela naših znamenitih umjetnika ta se duša uistinu moćno otkriva, iako autor u ime svoga načela »ne opis nego gledanje umjetničkog djela«, što podržavam, ta djela ne opisuje nego ih samo stručno nabraja i svrstava, jer to nebrojeno mnoštvo jedinica svojom neizbrojivošću i bez opisa govori kao da je negdje u podsvijesti opisano. Autor, naime, izvanrednim marom i točnošću slijedi znamenite kipare i slikare nabrajajući njihova djela od 13. st. do polovice 20. st., koji su u raznim stilovima stvarali izvan domovine, one kipare do gotike, pa renesansne, jednog baroknog (navodeći dva puta i manje znamenite), do najvećeg kipara modernog doba Ivana Meštrovića te začetnika nove duhovne produhovljenosti slikara Ivana Dulčića, koji je imao hrabrosti za ateističke, marksističke diktature omogućiti Hrvatima vjerniku da ugleda Mariju okom, srcem i dušom nove likovne produhovljenosti, vjesnicom skorog posadašnjenja njegova vjerovanja. Iziskivalo je mnogo truda i vremena sačiniti taj ikonografski marijanski pregled, ali će zato

taj opsežni pregled trajno ostati pisanim znanstvenim svjedokom marijanskog hrvatskog kista i dlijeta.

Dr. don Drago Šimundža, Nadbiskupska klasična gimnazija, Split, u stručnom članku »Teološko i simboličko značenje pralika velikoga hrvatskog krsnog zavjeta« piše o proslavi dvaju velikih povijesnih jubileja »Trinaest stoljeća kršćanstva u Hrvata« i »Tisućite obljetnice poznatog Gospinog svetišta«, koje je u 10. st. sagradila kraljica Jelena. Autor je bio organizator ove potonje proslave, koja se odvijala u hodočašćima tijekom cijele godine od 8. rujna 1975. do 8. rujna 1976., a kojoj je duša bila Marija predstavljena njezinim likom sa zabata Zvonimirove crkve sv. Marije u Biskupiji (1078.). Ta je, dakle, proslava tekla u marijanskoj teološkoj interpretaciji našeg povijesnog hoda, po spomenutom Marijinu liku uzdignutom na razinu simbola, kojim se je hrvatska marijanska duša te godine uvodila ne samo u objektivne racionalne mariološke regione nego i u simbolom rastvorene dubine subjektivnih afektivnih doživljavanja povijesno nas preporučajući, ističe autor. Zahvaljujući Mariji i njezinu liku, proslava velikih jubileja nije bila povijesna komemoracija nego velika egzistencijalna renovacija hrvatskoga religioznog i nacionalnog bića. Dobro je da je taj vrijedan sažet članak čitatelju stavljen poslije svega onoga što se prethodno u tom Zborniku o Mariji reklo. Sve prethodno služi kao prolegomenon autorovim mislima.

Fra Petar Lubina, Uredništvo Marije, Split, u članku »Hrvatska Marijina svetišta« stručno i ukratko dodiruje sva marijanska, velika i mala, svetišta od Eufrazijeve bazilike Uznesenja Marijina u Poreču (6. st.) do Svete Mati Slobode na zagrebačkom Jarunu (2000.). Iako je objelodanjena od istog autora knjiga pod gotovo istim naslovom (*Marijanska hrvatska Gospina svetišta među Hvatima*, Split 1995.), dobro je da je u ovom Zborniku izišao kraći pregledni članak s istom tematikom, jer bi bez njega projekt Zbornika ostao nepotpun. Ipak bih ovom zgodom bio slobodan izraziti svoju želju da poslije sličnih pregleda, poslije kraćih ili dužih monografija o pojedinim našim svetištima prijeđemo na pisanje knjiga posebice o svakom svetištu na temelju prouke dosadašnjih radova i daljeg proučavanja samoga pisca dotičnog svetišta, u kojima bismo dobili razrađenu sveobuhvatnu znanstvenu piščevu viziju tog svetišta pod svim mogućim vidicima.

Slijede vrlo zanimljivi i vrlo stručno izrađeni prilozi: o deset stoljeća marijanske hrvatske glazbe (dr. don Miho Demović, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb); o tragovima hrvatskih prvih marijanskih tekstova (dr. o. Ante Katalinić, Rezidencija Družbe Isusove, Zagreb); o Mariji u Bunićevu djelu »De vita et gestis Christi« (dr. fra Bruno Pezo, Franjevačka klasična gimnazija, Sinj); o latinskom spjevu »Jesejada« Kajetana Vičića o životu Marijinu (akademik dr. Ivan Golub, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb); o Bogorodici u spisima hrvatskih Božjih ugodnika (fra Hrvatina Gabrijel Jurišić, Franjevačka klasična gimnazija, Sinj); o Djevici Mariji u hrvatskoj književnosti (akademik dr. Josip Bratulić, Filozofski fakultet, Zagreb); o ulozi Majke

Gospodinove u »hrvatskoj duhovnosti« (dr. Milan Špehar); o Marijinoj krunici kod Hrvata (dr. fra Marijan Biškup, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb); o hodočašću kao o obliku štovanja Blažene Djevice Marije (fra Ljudevit Maračić, uredništvo *Veritas*, Zagreb); o prinosu suvremenih hrvatskih teologa mariologiji (dr. Adalbert Rebić, Katolički bogoslovni fakultet, Zagreb); o bibliografskim podacima Zbornika Hrvatskoga mariološkog instituta (dr. Vlado Košić). Svi ti radovi–prilozi nadopunjuju i zaokružuju glavnu tezu Zbornika da je Marija ispunila sve prostore duha hrvatskog čovjeka, prostore njegova stvaralačkog potencijala, njegovih zvukovnih kao i literarnih mogućnosti raznih vrsta, njegovih najdubljih duhovnih aspiracija, ritmičkih i oralno–meditativnih molitvenih modusa kao i peregrinskih religioznih impulsa. Čitatelj će te priloge sa zanimanjem, s velikom korišću a nada sve živom ljubavlju prema Mariji čitati i čitanjem produbljivati u svom biću jednu od bitnih sastavnica identiteta svoga hrvatskoga naroda.

Čestitamo o. Meladi koji je nadahnuo ovaj Zbornik, čestitamo sudionicima i uredniku Zbornika te predsjedniku Hrvatskoga mariološkoga Instituta.